

MOLLA MUHAMMED KAVARÎ DÎVÂNÎ'NDA AHİRET TASAVVURU

Diwonê Malla Muhammedê Kavari Dı
Tesewurê Axiret

The Thought of Afterlife in
Mullah Muhammed Kavari's Divan

Ahmet GİDER¹

ÖZET

Makale çalışmasında, Zaza edebiyatının yaşayan şairlerden biri olan Molla Muhammed Kavari'nin "Dîwanê Muhammedê Kavari" isimli eserinde "ahiret" konusu ele alınmaktadır. Zazaların İslâm'la olan alakaları düşünüldüğünde İslâmî motiflerin Zazaca kaleme alınmış eserlere tematik olarak yansımaları gayet doğaldır. Kavari Dîvân'ı, dinî kavramlar yönünden oldukça zengin bir içeriğe sahip olduğu için "ahiret" yönüyle muhtelif başlıklar altında açıklamalarla ve Dîvân'dan verilen örneklerle tahlil edilmiştir. Amaç, Kavari Dîvânı'nı, "ahiret" mefhumu çerçevesinde anlaşılır kılmaktır. Çalışmanın sıhhati için bizzat müellifin kendisinden kaynak kişi olarak yararlanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kavari, Dîvân, ahiret, tahlil, İslâm.

KILMVATE

Ina xebat dı, Diwonê Malla Muhammedê Kavari dı xısusa axireti tetkik biya. Eg ma elaqayê Zazayon u İslamiyet ser bıfıkırı, kitabı ki Zazaki nusiyayi inon dı tesirê motifonê İslamiyet esta. Diwonê Malla Muhammedê Kavari, hetı terminolojiyê İslamiyet ra diwonêko zıxm u hira yo. Xısusê axiret, bı çend sernuşteyon u beyiton yo bı yo tehlil biyo. Gaye, Diwonê Kavari, hetê

---

1 Öğretmen, Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Mezunu, ahmet.gider@mynet.com

xısusê axiret tetkikkerdiş u ino minval dı dest guretiş o. Qê ina xebat, yo bı yo nuşteğê diwon dı qal biyo u wı zê yo çime geriyayo.

Kelimeyi muhimi: Kavari, diwon, axiret, tehlil, İslom.

ABSTRACT

In this article, I intend to analyze the subject of belief into life after death in the anthology of Dımili Poetry of Molla Muhammed Kavari, who is a famous Islamic cleric and living poet of Dımili Language. Considering the Dımili people's close relationship with Islam, It is quite natural to see the Islamic motifs to have been reflected thematically in works written in Dımili language. The anthology of Kavari has been analyzed through various examples of poems and explanations made under different headings as it has a fairly rich content. The goal is to make the Kavari Anthology more understandable in terms of life after death by a far more extensive population. The scientific reliability of the article is provided by the author himself as the primary source.

Key words: Kavari Anthology, life after death, Islam, poetry.

GİRİŞ

Divan edebiyatı, muhtevası itibariyle İslam ve tasavvuftan, tarihî ve mistik kişilik ve hadiselerden, birtakım kültürel ve müsbet değerlerden beslenen, kendine özgü dil ve anlatım tarzıyla 13. yüzyılda başlayıp 16. yüzyılda Fuzuli, Baki gibi şairlerle en parlak çağını yaşamış, 19. yüzyılda da gerilemeye yüz tutmuş önemli bir edebî dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. “Divan” ise şekil ve konu bakımından belli bir teşrifat ile düzenlenen şiirlerin toplandığı esere verilen addır.

Uzun bir dönem sözlü gelenek ile varlığını sürdüren Zazacanın ilk yazılı metinlerinin klasik eser değerini taşıyan mevlitler olduğu düşünülmektedir. İlk mevlidi 1892’de Ahmed-i Xasi yazdıktan sonra sırasıyla 1902’de Osman Esad Efendi (Osman Efendiyo Babîj), 1971’de Mela Mehemedê Elî Hunî, 1980’lerde kaset marifetiyle Molla Muhammed Muradan ve bu isimleri takip eden Molla Kamil Pueği, Molla Abdulkadir Muşeki, Bilal-Feqi Çolık gibi isimler mevlid türündeki yapıtlarını kaleme almışlardır. Cuma Özusan’ın yazdığı siyer kitabının yanı sıra yakın dönemde yazılmış Molla Abduaziz Beki’nin *Diwon Cebexçuri* ve Molla Muhammed Kavari’nin *Diwanê Muhammedê Kavari* isimli divanları klasik Zaza edebiyatının diğer önemli eserleri olarak öne çıkmaktadır.² Makale-

2 Varol, Murat, “Abdulaziz Beki’nin *Diwon Cebexçuri* Adlı Eserine Dair Bir İnceleme”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 49, 2017, s. 439.

mizde klasik eserlerden sayılan Kavarî Dîvânî'nı, "ahiret" kavramı çerçevesinde ele almaya çalıştık.

"Ahiret" mefhumunun anlaşılabilmesi için bu mefhumun karşılığı ya da bütünüleyen konumunda olan "dünya" kavramını kısaca açıklamakta fayda görüyoruz. Dünya, yakın olmak anlamına gelen "dünüv" kökünden gelir ve en yakın anlamındaki "ednâ" kelimesinin müennesi olarak gezegen anlamında kullanılır. Kur'ân'da ise "el-heyâtü'd-dünya" dünya hayatı, ahiret hayatından önce gelen hayat, yakın hayat anlamlarına gelecek şekilde kullanılır.³ Ahiret ise "ehr" kökünden türer ve "diğer, sonra gelen" gibi anlamlarda ahiret hayatı için kullanılır.⁴ Bu bakımdan dünya hayatıyla birlikte düşünüldüğünde ahiret hayatı, ebedî ve asıl hayat olarak anlamını bulmuş olur. Nitekim ayetlere göre dünya hayatı geçiciliği ve aldatıcılığıyla ahiret hayatını perdeleyen bir konumdur.⁵ İnsana düşen görev ise nefsi cezbeden dünyanın aldatıcı süs perdesini yırtıp sonsuz ve mutlak olan ahiret hayatı için güzel amellerde bulunmaktır.

Dünya ve ahiret tasavvuru bir bütünlük arz etmelidir; aksi takdirde bu konudaki algısal bölünme, eylemlere yansımak suretiyle psikolojik, sosyolojik ve ahlâkî birtakım bunalımlara yol açacak, dolayısıyla Allah'ın istediği ideal yaşam biçimi gerçekleşmemiş olacaktır.⁶ İslâm bir ölçüye göre davranmamızı ister. Her ne kadar "kelam" ve "tasavvuf" gibi bazı disiplinlerde, dinî veya din dışı anlayış ve düşünce sistemlerinde bu ölçü gözetilmese de Kur'ânî anlayışa göre ifrat ve tefritten kaçınarak dengeli, vasat bir yol tutmamız salık verilmiştir.⁷ Böylece bu yolda işlenen hayırlı fiillerin, hem dünya hem de ahiret saadetinin elde edilmesinde belirleyici bir rolü olacağı vadedilmiştir.

Ahiret inancının insanlık tarihiyle eşdeğer olması, insanoğlunun yaradılışından ötürü bir güce sığınma gereksiniminin tezahürü olarak açıklanabilir. Birçok dinde özellikle semavî dinlerde ahiret inancının önem arz ettiği bilinmektedir. Ancak bu dinlerde ahiret inancının yeri ve mesabesi farklı olmuştur. Örneğin; Yahudilikte bazı çıkarıcı saiklerden ve tarih boyunca yaşanan sıkıntılardan dolayı dünya-ahiret dengesinin dünya lehine tahrif edilmesi söz konusuyken;⁸ Hıristiyanlıkta bu tavır ahiretten yana olmuştur; yani din, hayatın dışına itilerek gizli yerlerde ve kilisede ruhbanlığa terk edilmiştir. Hint

3 Canbulat, Mehmet, "Dünya", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015, s. 129.

4 Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul 1986, s. 248-249.

5 Bkz. Âl-i İmrân: 3/185, En'âm: 6/32, Ankebût: 29/64, Kehf: 18/46, Hadid: 57/20.

6 Yavuz, Ömer Faruk, "Kur'an Perspektifinde Dünya-Ahiret Bütünlüğü.", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6.2, 2006, s. 160.

7 Bakara: 2/143: "İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık..."

8 Varlı, Abdussamet, *Kur'an'da Dünya Ahiret Dengesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı, Ankara-2005, s. 11.

dinlerinde dünyevî hazlardan uzak durup dinin emrettiklerini birebir tatbik etme anlayışı ağırlıktadır.⁹ Uzak doğu dinlerine gelince bu dinlerde dünyevî işlevlerin aksatılmasından dolayı din-dünya-ahiret ilişkisinde belirli bir ölçüden bahsetmek mümkün değildir.¹⁰ Oysa bir denge dini olan İslâm, insanın kulluk bilinci içinde kendini bu dünyada ahiret için hazırlaması gerektiğini emreder.

Ahirete iman hissî, fitrî olduğu için Âdem'den bu yana her milleti ve cemaati meşgul etmiştir.¹¹ Bu münasebetle ölüm ötesi hayat hep merak edilen ve tartışılan bir konu olmuştur. Doğal olarak bu mistik ve metafizik konu şairlerin de dikkatini çekmiştir. Çalışmamızda, "Kavarî Dîvânı"nı ahiret perspektifiyle ele alarak ahiret inancına dair değerlendirmeler içeren beyitleri tahlil etmeye ve böylece Kavarî'nin ahiret tasavvurunun anlaşılmasına katkı sağlamaya çalıştık. Çalışmamızın mihengini, ahiret ve ilgili kavramları olan kıyamet, kabir, ahir zaman, amel defteri, cennet, cehennem, azap, kevser ve mizan kavramları oluşturmaktadır.

1. AHİRET

Dünya, madde âlemi, üzerinde yaşadığımız yer anlamına gelir. "Dünya, nispeten daha yakın anlamına gelirken, ahiret, dünyaya nispetle sona kalan, tehir eden, geciken, son, neticede varılacak yer gibi anlamlara gelmektedir."¹² Genel anlamda ahiret, kıyametten sonraki hayata verilen addır. Sadece dünya hayatı değil; insanı varlıklar hiyerarşisinde hak ettiği yerine oturtan ve ona hakikati öğreten bir de ahiret hayatı vardır.¹³ İnsanlar, dünyadaki fiillerine göre ahiret hayatında ya cehennemle cezalandırılacaklar ya da cennetle mükâfatlandırılacaklardır. Kavarî Dîvânı'nda ahiret, daha çok ahirete iman, hesap ve cennet-cehennem cihetleriyle ele alınmıştır. Kavarî, kim isyana düşüp ahiret için gayret etmezse o kimse cennete inanmayıp cehennemi arzu etmiş olur, diyerek insanları ahirete inanmaya çağırır:

*Kamo ku bıkero ma'siyet, axiret xo ri niğiro himmet
O xo ri cehennem wazeno, bawer nibeno bı cennet¹⁴*

Hesap gününün korku ve merak içinde zorlu geçeceğini düşünen Kavarî, ahirette kurtuluşa ermek için Rabb'e yönelmenin gerekliliğine işaret eder:

9 Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Bayrak Yay., İstanbul 1983, s.152.

10 Varlı, a.g.e., s. 18.

11 Coşkun, Ahmet, "Kur'an-ı Kerim'in Dünya ve Ahirete Bakışı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5.4, 1987, s. 274.

12 Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul 2004, s. 18.

13 Ünal, a.g.e., s. 248.

14 Muhammedê Kavarî, *Dîvânê Muhammedê Kavarî*, Diyarbakır 2004, s. 13.

*Rojêy hisâbi zehf zehmet o gelek
 Bı 'emri Homay' keni sıra melek
 Sıra de yındeni bı ters û mereq
 Bihemdi yejino cesed ra areq¹⁵
 Bes yace tı Kavarî, axiret to ri țari
 Tı wazeni xelaş bi, xo ri yendi Rebbey Bari¹⁶*

2. KIYAMET (HAŞR-MAHŞER)

Sözlükte “ayağa kalkmak, dikilmek, durmak, canlıların Allah huzurunda saygıyla duracakları gün”¹⁷ anlamlarına gelen kıyamet, İsrâfil adındaki meleğin sūr'a üfürmesiyle bütün canlıların öleceği, ikinci üfürmede insanların mahşerde hesap vermek üzere yeniden dirilip toplanacağı ve yaptıklarının karşılığını göreceği zaman dilimidir. Kavari Dîvânî'nda kıyamet konusunu yoğun bir biçimde işleyen iki tane şiir vardır. Bunlar, “Ena Beyta Qiyamet a” ve “Persayışe Çar Su 'ali” adlı şiirlerdir. Dîvân'ın en uzun şiiri olan “Ena Beyta Qiyamet a” şiirinde kıyamete iman, kıyamet alametleri, kıyametin nasıl gerçekleşeceği, mahşer, sorgu, mizan, cennet-cehennem, şefaath gibi konular ele alınmıştır. Kavari, kıyamete iman konusunu yoğun işler, dolayısıyla kıyamete inanmayı imanının esaslarından biri sayar ve bunu Kur 'ân'a dayandırır:

*Yew rukney ki erkâni imâni ra
 Qiyamete est a ego biyo bira
 Homay' yato Qur'ân de kerdo beyân
 Şek çıniko beyro qiyamet hemân¹⁸*

Müşrikler tarafından istihza ile kıyametin ne vakit kopacağı konusu, Hz. Muhammed'in nezdinde Müslümanlara sorulduğunda; bunun ancak Allah tarafından bilineceği söylenir. İnananların kıyametin gelişinden hiçbir şüphe duymadığı Kur 'ân'dakine benzer şekilde ifade edilir¹⁹:

*Perseni müşriki bawermendo ra
 A qiyamete şima yatiy kura?
 Qiyamete yena bawermend yono
 Çi weqt yena bi Homay' yew nêzono
 Rojêy qiyamete muheqqeq yeno
 Amayiş de şubhe şek nimaneno²⁰*

15 Kavari, *a.g.e.*, s. 55.

16 Kavari, *a.g.e.*, s. 4.

17 Karaman, Fikret, “Kıyamet”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015, s. 377.

18 Kavari, *a.g.e.*, s. 49.

19 Bkz. A'râf : 7/187.

20 Kavari, *a.g.e.*, s. 52.

Hadislerde bildirilen ve Kur'ân'da bir kısmı geçen on büyük kıyamet alameti (Mehdi'nin, Deccal'in ve Hz. İsa'nın gelişi, Yecüc ve Mecüc'ün ifsadı, Dabbedu'l-Arz'ın yerden çıkışı, gün doğumu, ateş ve dumanın çıkması, Kâbe'nin harabeye dönmesi, Kur'ân sayfalarından yazının kalkması) Kavari Dîvânı'nda şöyle sıralanmıştır:

*'Elameti qiyamete des bîzan
Goş bide bîzane xo meke nezan
Yew awo ke bêyro Mehdi ey bira
O go weledi Faîmatu'z-Zehra
'Elameti diyin ku bêyro Deccâl
Ay ku bawer niker ci ri beni heyâl²¹
'Elameti hirin nuzuli 'İsa
'Aleyhişşelat û selam zi disa
'Elameti çarin xurûci Ye'cuc
Weledi Yafis o hem Ye'cuc Me'cuc
'Elameti poncine Dabbedu'l- Erd o
Wacibo zonayış ma sero hem ferd o²²
'Elameti şeşin yetişi roji
Coko tera şino awo ez yaji
'Elameti hotin yejino duman
Ehli ser erdo vono hey el-emân
'Elameti heştin yejino adir
Hemberi iy de yew nibeno qadir
'Elameti newin Qur'âno Kerîm
Yeno weradayiş bı lefz û terîm
'Elameti desin, peyni 'elamet
Ke'be xerâb keni ehli hebeşet²³*

Kıyamet sahnelerinin anlatıldığı Mürselât, Fecr, Kâri'a, Müzzemmil gibi Kur'ân surelerine göndermede bulunan Kavari, büyük bir depremle göğün yarılabacağını, yerin parçalanıp yürütüleceğini; insanların şaşkınlık içinde şuursuzca davranacağını; annenin, süt emen çocuğundan kaçacağını söyler. Böylece kıyamet sahnelerini Kur'ânî bir anlayışla adeta canlandırır:

*Weqto qiyamete bêyro û wirzo
'Erđ û' ezmâni go piya bilerzo
A go yena 'ezmono qeleşnena
A go yena 'erdo hem bedelnena²⁴*

21 Kavari, a.g.e., s. 49.

22 A.e., s. 50.

23 A.e., s. 51.

24 Kavari, a.g.e., s. 51.

*Ku 'erđ û 'ezmân piya biwi zey ğubār
Mexluqi Xahqi yaci hey hewār
Dayi ku ŧit dona e go bilerzo
Weledi xo yerari xo ra berzo²⁵*

Kavarî, “Persayişe Çar Su 'ali” şiirinde kıyamet gününde insana; ömrünü, malını, bedenini ve ilmini nerede harcadığıyla ilgili dört tane sorunun yöneltileceğini belirtir. Kavarî, zorlu geçecek olan bu hesap karşısında ateşte yanan sac gibi insanın içinin yanacağını, haşır ve mizanda zorlanacağını söyleyerek biraz umutsuzluğa kapılır:

*Kavarî zeri yeyşena zey toqi seri adiri
Rojêy heşr û mîzânî de ti go xo ri se kerî?²⁶*

Kavarî, mahşer gününü kara gün olarak tasavvur eder. İnsanın böyle bir günde çaresiz kalacağını ama Allah'ın rahmetinden de umut kesmeyeceğini başka bir şiirinde dile getirir:

*Rojêy heşri rojo siya wo, xo ri se kerî? hey hewār
Nişnena rehma to ra, desti xo zi hey hawār²⁷*

3. KABİR

Kabir, insanların öldükten sonra defnedildikleri yere denir. Ahiret yurdunun giriş kapısı olarak bilinen kabir, tekrar dirilinceye dek sürecek olan hayatın geçtiği mekân, mezar, makber ve berzahın diğer adıdır. Dîvân'da “kabir” anlamında “qabr”, “mezel” ve “gor” isimleri de kullanılmıştır. Kavarî Dîvânı'nda kabir isminin geçtiği “Qebra Tari” adıyla bir tane müstakil şiir bulunmaktadır.

Kavarî, “Qebra Tari” şiirinde ibadet ve amel dışında zenginlik, mal, makam ve aşiret sahibi olmanın kabirde fayda vermeyeceğini söyler:

*Qebre de ma mendi biwari, ma ri yati dunya de maldâri
Ni 'eşir û mal û meqam, çike nibe fayde ma ri
Mal û 'eşir û hem 'emel, beni heyal hetta mezel
'Eşir û mal tepya yeni, heyal to monenu 'emel²⁸*

Kabir melekleri olan Münker ve Nekir tarafından, “kimsiniz?, yaratıcınız kim?” gibi çeşitli sorularla insanların sorguya çekileceği bildirilir:

*Yeni to ser nekir û munker, yoni ti komi wirz xo ser
Ça ra yeni? se ra şini? Homay' to kam o? mar bid xeber²⁹*

25 A.e., s. 52.

26 A.e., s. 20.

27 A.e., s. 15.

28 A.e., s. 33.

29 Kavarî, a.g.e., s. 33.

Ayet ve hadislerde işaret edilen kabir azabının dehşeti ve korkusu karşısında Kavari endişeye kapılır:

*Resuli Homay' Qadiri, yew hedişêke yato ma ri
Qebre, ya bexçeykêy cennet a yan çuxureykey adiri
Qebra tari, qebra tari, hey wax limin hali ma ri
Ni ta'et o ni 'emel o, ma xo ri mendi biwari³⁰
Kavari ti çi terseni? tersi qebre ra nalenî
Nekir Munker biri to ser, biemri Homay' nikenî³¹*

4. AHİR ZAMAN

Ahir zaman; “dünyanın sonu, kıyamet, kıyametin yaklaştığı ve alametlerinin belirginleştiği zaman”³² anlamlarına gelir. “Ahir zaman” tabirinden, son peygamber yani; Hz. Muhammed’den kıyametin kopuşuna kadar ki zaman diliminin kastedildiği bilinmektedir. Daha önce birçok devrin yaşandığı artık son bin yıllık Kamer Devri’nin yaşanmakta olduğu inancı da kabul görmektedir.³³ Kıyametin yaklaştığıyla alakalı küçük alametlerin gerçekleştiğini iddia edenler olsa da dünyanın sonunun ne zaman geleceği konusu gaybîdir. Kur’ân’da bu hakikat şöyle geçer: “Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır.”³⁴ Kavari Dîvânı’nda da bu gerçeğin Allah dışında bilineme-yeceği fikri savunulur:

*Qiyamete yena bawermend yono
Çi weqt yena bê Homay' yew nižono³⁵*

Kavari, Hz. Muhammed’in ahir zaman peygamberi oluşunu özellikle vurgular:
*Zey to yew niamew dunya, to dîma qeç yew zi neyno
Resuli axiri zemoni tuwi ya Resulellâh³⁶*

5. AMEL DEFTERİ

Amel defteri, “insanların dünyadaki iyi ya da kötü tüm düşünce, söz ve davranışlarının Kirâmen Kâtibîn adlı melekler tarafından yazıldığı belgedir.”³⁷ Tasavvufa göre deftere yazılan ve önemli olan kalbin amelleridir.³⁸ Ancak amel

30 *A.e.*, s. 33.

31 *A.e.*, s. 34.

32 Serinsu, Ahmet Nedim, vd., *Dinî Terimler Sözlüğü*, MEB Yay., Ankara 2009, s. 8.

33 Kurnaz, Cemal, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli*, MEB Yay., İstanbul 1996, s. 77.

34 Lokmân: 31/34.

35 Kavari, *a.g.e.*, s. 52.

36 *A.e.*, s. 8.

37 Serinsu vd., *a.g.e.*, s. 17.

38 Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul 2016, s. 39.

defteri, gizli (kalpte) ve açıkta olan her şeyin eksiksiz kayıt altına alınıp ahirette insana sunulacak olan defter şeklinde tasavvur edilir. Amel defteri cennetliklere sağdan, ceennemliklere soldan ya da arkadan verilir.³⁹ Kavarî, Kur'ân'da geçen Kehf suresinin ilgili ayetine işaret ederek⁴⁰ kitabı soldan verilenlerin her şeyi sayıp döken kitap karşısında korkuya kapılacaklarını ve keşke bu hesabımızı bilmeseydik diyerek pişmanlık duyacaklarını söyler:

*Ine ku kitab me biyo dayiş
Hem kişta çepe ra tera yeno yatiş
Kitabi xo bigêyri hem bwani
Guney to biwi ti 'eceb memani
Werkeyna en kitab niameyne
Ma ri ma hisab xo qe nižoneyne⁴¹*

6. CENNET

Sözlükte, “bahçe, çok güzel ve ferahlık veren yer; meyvelik, ağaçların, suların ve gölgelerin bol olduğu yer”⁴² anlamlarına gelen cennet, Allah'ın vadettiği gibi dünyada inanıp güzel fiillerde bulunanların ahirette ödüllendirilecekleri yer demektir. Kavarî Divânı'nda konuyla ilgili en çok kullanılan isim olmakla birlikte Kur'ân'da ve hadislerde bahsedilen sekiz cennetten divanda doğrudan zikredilenler ise Firdevs ve Naîm cennetleridir. Ayrıca Dârü'l-mukame ve Dârü'l-huld cennetlerine de göndermede bulunulmuştur. Konuya ilişkin ağırlıklı olarak cennettin nimetlerinden ve cennet ehlinin vasıflarından bahsedilir. Kavarî, Kur'ân'a ve hadise dayanarak⁴³ müminlerin sıfatlarını: “Namaz kılıp zekât verirler, nefislerini dizginlerler, ırzlarını korurlar, sözlerine ve emanetlerine riayet ederler, hak ihlalinde bulunmazlar, güzel ahlaklıdırlar.” şeklinde sıraladıktan sonra hakiki mümin olan o kimselerin Firdevs cennetine gireceğini ifade eder:

*Peyğemberi yato hediş de, kam eni ewşāf biwi tede
O mu'mino heqîqi yo, cay'i iy Firdews de haw te de⁴⁴*

Kavarî yine Kur'ân'a dayandırarak⁴⁵ cennet ehlinin güzel ve lezzetli meyvelerden, sularından; gölgeliklerden ve yüksek döşeklerden istifade edeceklerini söyler:

39 Bkz. Hâkka: 69/19, 25, İnşikâk: 84/7, 10.

40 Bkz. Kehf: 18/49.

41 Kavarî, *a.g.e.*, s. 54.

42 Serinsu vd., *a.g.e.*, s. 48.

43 Bkz. Mü'minûn: 23/1-11; Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, C. XV, Akçağ Yay., Ankara 1988, s. 391-392.

44 Kavarî, *a.g.e.*, s. 45.

45 Bkz. Muhammed: 47/15, Rahmân: 55/60, Vâkı'a: 56/28-29, Hicr: 15/47-48.

*Wer ine teli pa çini, kirazi
 Hay yersi de weni muzon kirazi
 Yersi, awu, fiki qet kêm nibeni
 Nini birnayış tim zide beni
 Doşekono berzo sero roşeni
 Qarşı werbini de iy şöhet keni⁴⁶*

Kaynaklarda, huri ve gılmandan cennet ehlinin hizmetkârları olarak bahsedilir. Türk şiir geleneğinde de huri ve gılman, cennetle birlikte aslı işleviyle anılır.⁴⁷ Kavari Dîvânı'nda ise aynı bağlamda huri ve gılman kast edilerek onların cennetliklere hizmet edecekleri dile getirilmiştir:

*İne sero tuti, qiji fır doni
 Ay tuti xizmetçi ci ri aw doni⁴⁸*

Kur 'ân'da vadedilen nimetlerin varlığına inanıp ikna olanların, cenneti ve cennetin nimetlerini helalince hak ettikleri düşünülür:

*Ay ni'meti ma nızani ey bira
 Homay' Qur'ân de yato kerdo sıra
 İy ku pey bawer bi iy şini cennet
 Helal bo ine ri cennet û ni'met⁴⁹*

Kavari Dîvânı'nda cennetliklerin meleklerin müjdesiyle ebedî kalmak üzere cennete sevk edilişleri Kur 'ân'a paralel bir şekilde anlatılır:⁵⁰

*Wezîfeli Melâ 'iketi yeni
 Müjdewân doni cı, cır ber a keni
 Şima şiri cennet ma şima weş di
 Şima go tede bimoni ebedî⁵¹*

Kavari'ye göre, Naîm cennetinin muhatapları, dünyada Allah'tan korkup O'nun buyruklarını yerine getirenlerdir:

*Ba'di ku ma ya qışey ehli ceħîm
 Ma go yaje ehli cenneto ne'îm
 İnê ku Homay' ra tersey dunya de
 Bi emri iy nikerda heme ca de⁵²*

46 Kavari, a.g.e., s. 62.

47 Aktaş, Hasan, *Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf*, Çizgi Yay., Konya 2001, s. 101.

48 Kavari, a.g.e., s. 62.

49 A.e., s. 62.

50 Bkz. Zümer: 39/73.

51 Kavari, a.g.e., s. 61.

52 Kavari, a.g.e., s. 61.

7. CEHENNEM

Ahirette ceza çekilecek yerdir. Kur 'ân'daki bazı ayetleri referans alan kimi görüşlere göre; cehenneme girenler, orada ebedî kalacaklardır.⁵³ Kimi kaynaklara göre ise inanan günahkârlar, cehennemde günahları ölçüsünde cezalarını çekip cennete gireceklerdir. Kavarî'ye göre kâfirler, cehennemde ebedî kalırken; iman edip günah işleyenler, cezalarını çekip arındıktan sonra cennete gireceklerdir:

Ame tera yatışı şiyir cehennem
Ebedî yınderi cay derd û elem
Cehennem de gunehkâr nimaneno
*Gorey guney xo ra ceza onceno*⁵⁴

Kavarî Dîvânı'nda, Kur 'ân'da adı geçen yedi cehennemin ismi (Cehennem, Lezâ, Hutame, Saîr, Sakar, Cahîm, Hâviye) anılır ve kâfirlerin zebaniler eşliğinde cehenneme kötü bir hâl içinde sevk edileceği ileri sürülür:

İy yeni yeri cehennemi bira
Zeboni yeni ine keni sıra
Yeni zeboni ber keni a ci ri
În halêy ko xirab de yineni xo ri
Wesîqel lezîne keferu bira
*Îla cehenneme benî zumerâ*⁵⁵

Kavarî'ye göre cehennemlikleri, Kur 'ân'da zikredildiği gibi kan, irin ve yaralardan oluşan bir cehennem menüsü beklemektedir:⁵⁶

Werdişi ine goni û rimi birin
*Ĥeta ebed ay go bonci yew axin*⁵⁷

Cehennemlikler çığlıklar ve inleyişler içinde büyük bir azaba duçar kaldıklarında; onlara yardım eden kimsenin olmayacağı söylenir:

İy go bıqeyri, bızari iy bira
Ya Rebbê! ma yeje no cehennem ra
Şima go biyini 'ezabo kebîr
*Çin o şima ri eyro yew paştegir*⁵⁸

53 Bkz. Nisâ: 4/169.

54 Kavarî, *a.g.e.*, s. 61.

55 *A.e.*, s. 60.

56 Bkz. İbrâhim: 14/16.

57 Kavarî, *a.g.e.*, s. 61.

58 *A.e.*, s. 61.

8. AZAP

İsim olarak, “ceza, zarar, ezâ, işkence, insana elem veren ve zor gelen şey”⁵⁹ anlamlarına gelen azap, inkâr edip isyana düşenlerin ahirette görecekleri kötü muameleyi ifade eder. Kur ’ân’daki bazı cehennem ayetlerinden anlaşılacağı gibi biyolojik (fizyolojik)⁶⁰ ve ruhsal (psikolojik)⁶¹ olmak üzere iki çeşit azap vardır. Kavarî Dîvânı’nda her iki azap çeşidi de anılır. Kavarî, cehennemlikler için bir tarafları yanarken öbür tarafları tazelenir, diyerek yanmanın sürekli olduğu cismî bir azaptan bahseder:

*Ku biyeyşi cehennem de şima zi
Kişta yew yişena yew bena tezi*⁶²

Kavarî, hem fizyolojik hem de psikolojik açıdan azapla karşılaşmak istemez; hatalı fakat inançlı ve iyi niyetli olduğunu dile getirerek Allah’ın rahmetiyle bu azaptan kurtulmak ister:

*Cism û ruheyim ‘ezabe te qabul nake el-emân
Belki Yezdani kerîm min ‘efu bike el-emân
Bi rehmay xo ‘ezabi xo ra xelaş ke, el-emân
Bawermend a, xeşakar a, zerey m’pak a el-emân*⁶³

Cehennem ehli için kimsenin müdahale edemeyeceği büyük azabın görüleceği haberi verilir:

*Şima go biyini ‘ezabo kebîr
Çin o şima ri eyro yew paştegir*⁶⁴

9. KEVSER

Sözlükte “cennet, cennetteki bir havuz”⁶⁵ anlamına gelen bir isimdir. Sınırsız bolluk anlamı olan Kevser ya da Havz-ı Kevser, cennette Hz. Muhammed’e bahşedilen suyun adıdır.⁶⁶ İslam inancına göre Hz. Muhammed, Müslümanlığı hakkıyla yaşayan ümmetini Kevser havuzu başında misafir edip nimetlenmelerini sağlayacaktır.⁶⁷ Kavarî, Kevser sahibi olan Hz. Muhammed’in susamış ümmetini, bu sudan ikram etmek suretiyle şefaatine nail kılacağını düşünür:

59 Karagöz, İsmail, “Azap”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015, s. 46.

60 Bkz. İnsân: 76/4.

61 Bkz. Kıyâme: 75/24.

62 Kavarî, *a.g.e.*, s. 61.

63 *A.e.*, s. 18.

64 Kavarî, *a.g.e.*, s. 61.

65 Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 2009, s. 254.

66 Bkz. Kevser: 108/1.

67 Serinsu vd., *a.g.e.*, s. 202.

*Ti wari hewzi kewşeri, ti awe doni teyşon o
Kamo ku a awe ra boro, ni teyşon o ni yeyşon o
Şefa'eti to qeybi ummeti to yeyvo û roşon o
Yew ferdi ummeti to ra Kavarî yo ya Resulellâh⁶⁸*

10. MİZAN

Terazi olarak bilinen mizan, lügatte “ölçü âleti, tartı; ölçek”⁶⁹; dinî bir ıstılah olarak “mahşerde herkesin amellerini tartmağa mahsus adalet ölçüsü”⁷⁰ anlamına gelir. Kur ’ân’da zikredildiği gibi alışverişte, kâinatın dengesinde ve insanın yaratılışında nasıl ki bir denge, ölçü gözetilmişse; insanın ahirette amellerini ölçecek olan bir terazinin konulacağı da hakikat olarak bildirilmiştir.⁷¹ Terazi, adaletin sembolüdür. Bu bakımdan Kavarî, mahşerde kurulacak olan terazinin mutlak olarak herkesi razı edecek şekilde adaleti tesis edeceğini vurgular:

*Homay’ yato ma go rone terazi
Terazi ma herkesi keno razı
Terazi ma teraziko ‘edalet
'Ego biyo raştkerdiş rojêy kıyamet⁷²*

SONUÇ

Çalışmada, yaşayan Zaza şairlerden biri olan Molla Muhammed Kavarî Dîvânı'nda “ahiret” temasını incelemeye tabi tuttuk. Şairin kendi görüşlerini de nazara almak suretiyle metin eksenli makale çalışmamızda kısaca şu görüş ve sonuçlara ulaştık: Söz konusu Dîvân, dinî içerikli bir eser olup İslâmî bir bakış açısıyla kaleme alınmıştır. Bu anlamda eserin önemli bir kısmı “ahiret” kavramı çerçevesinde şekillenmiştir. Şairin bizzat kendisiyle yaptığımız görüşmeler ışığında ve çalışmamız neticesinde Kavarî eserinde, ahirete iman konusuyla ilgili tasavvurların çokça işlendiğine şahit olduk. Bu münasebetle özelde şairin yaşadığı Kavar bölgesi, genelde Bingöl ve Zaza milletinde de aynı algının güçlü olduğu sonucuna vardık.

Ahir zamanın yaşanmakta olduğunu, kıyametin yaklaştığını ancak kopuş vaktinin bilinemeyeceğini, kabir azabının gerçekleşeceğini, iman edip günah işleyenlerin cehennemde kalıcı olmayacaklarını, şefaatin cennete girme konu-

68 Kavarî, *a.g.e.*, s. 10.

69 Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugât*, Aydın Kitabevi, Ankara 1996, s. 655.

70 Karaman, Fikret, “Mizan”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015, s. 449.

71 Bkz. İsrâ: 17/35, Rahman: 55/7, İnfitâr: 82/7, Şûrâ: 42/17.

72 Kavarî, *a.g.e.*, s. 59.

sunda referans teşkil edeceğini ve Mehdi'nin kıyamete yakın bir zamanda gelip vazifesini ifa edeceğini düşünen Kavari'nin anlayışının ehl-i sünnet âlimlerinin bu konulardaki anlayışına yakın olduğu görülmüştür.

Zazacanın hem üslup hem de muhteva yönünden işlenmemiş bir zenginliğe sahip olduğunu düşünmekteyiz. Dolayısıyla bu tarz çalışmaların artması yönündeki temennimizi bu vesileyle yineliyor ve çalışmamızın alana bir nebze olsun katkı sağlamasını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- Kur'an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2008.
- Aktaş, Hasan, *Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf*, Çizgi Yay., Konya 2001.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara 1988.
- Canbulat, Mehmet, "Dünya", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul 2004.
- Coşkun, Ahmet, "Kur'an-ı Kerim'in Dünya ve Ahirete Bakışı", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5.4., 1987, s. 267-284.
- Devlilioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugât*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1996.
- Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yay., İstanbul 2009.
- Karagöz, İsmail, "Azâp", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- Karaman, Fikret, "Kıyamet", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- _____, "Mizan", *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara 2015.
- Kurnaz, Cemal, *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili*, MEB Yay., İstanbul 1996.
- Muhammedê Kavari, *Dîwânê Muhammedê Kavari*, Diyarbakır 2004.
- Sarıkoçlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Bayrak Yay., İstanbul 1983.
- Serinsu, Ahmet Nedim, vd., *Dinî Terimler Sözlüğü*, MEB Yay., Ankara 2009.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yay., İstanbul 2016.
- Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul 1986.
- Varlı, Abdussamet, *Kur'an'da Dünya Ahiret Dengesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı, Ankara 2005.
- Varol, Murat, "Abdulaziz Beki'nin *Diwon Cebexçuri* Adlı Eserine Dair Bir İnceleme", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 49., 2017, s. 438-450.
- Yavuz, Ömer Faruk, "Kur'an Perspektifinde Dünya-Ahiret Bütünlüğü", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6.2., 2006, s. 159-198.